

Nr 421.

Av herr Nilsson i Stockholm m. fl., angående utredning om åtgärder i syfte att förbilliga byggnadskostnaderna.

I den efterkrigsplanering, som för närvarande pågår, kommer byggnadsindustrien att intaga en central plats. Våra exportindustriers utsikter te sig av förklarliga grunder ovissa. Så mycket nödvändigare är det då, att hemmamarknadsindustrierna hållas i gång. Men även om exporten skulle undergå en gynnsam utveckling, som fallet var under mellankrigsperioden, måste vi inrikta oss på en omfattande byggnadsproduktion. Ingen industri hade före kriget en sådan betydelse för investeringsverksamheten som byggnadsproduktionen. För 1939 beräknades värdet av den totala nyproduktionen av byggnader och anläggningar till över 1 700 miljoner kronor, varav omkring hälften kom på bostadsproduktionen, medan nyanskaffningen av maskiner och inventarier utgjorde omkring 1 000 miljoner och anskaffningen av transportmedel omkring 350 miljoner kronor. Byggnads- och anläggningsverksamheten skulle sålunda ha motsvarat 56 procent av hela bruttokapitalbildningen. Motsvarande procenttal för vart och ett av åren 1936, 1937 och 1938 var 54 à 55 procent.

Den omfattande bostadsproduktionen under mellankrigstiden hade bl. a. sin rot i det förhållandet, att befolkningen i de familjebildande åldersgrupperna starkt ökades. Enligt siffror över befolkningsutvecklingen passera vi just nu själva kulmen i hushållsbildningskurvan. Ökningen i de familjebildande åldersgrupperna kommer att avtaga. Det finns de, som förmoda att detta kommer att ske i sådan grad, att hushållsbildningen trots omflyttningen måste komma att minska även i tätorterna. Tendenser av här angiven art komma dock under den första efterkrigstiden att motverkas genom bostadsbristen. Antaga vi, att läget i världen vid utgången av 1944 är sådant, att avspärrningen för vårt lands vidkommande är hävd och att bostadsproduktionen intill utgången av denna period kan upprätthållas i samma omfattning som för närvarande, så kan den då framträdande bostadsbristen i tätorterna uppskattas till två årsproduktioner, d. v. s. 60—80 000 lägenheter. Denna siffra anger alltså hur mycket, under de angivna förutsättningarna, som bostadsproduktionen till följd av kriget kommit i efterhand i förhållande till den köpkraftiga efterfrågans utveckling. Häremot får man ställa den starka framtida försvagning i efterfrågan, vilken beror på ändringarna i hushållsbildningen, som emellertid i sin tur på längre sikt kan motverkas av att en högre bostadsstandard än den nu rådande kan tillämpas.

I alla händelser kunna vi räkna med, att staten och det allmänna genom finansieringsreformer och subventioner i ganska stor omfattning komma att söka stimulera bostadsproduktionen. Byggnadskostnadernas storlek dyker i samband härmed upp på dagordningen. Det måste vara för statsmakterna angeläget att för ändamålet anvisade medel komma till användning på effek-

tivaste sätt, samtidigt som konsumenterna beredas prisbilliga bostäder, vilket senare är en av förutsättningarna för att behoven på här berörda områden skola kunna tillfredsställas.

Enligt socialstyrelsens beräkningar ha byggnadskostnaderna för ett smalus i stockholmstrakten per 1 januari 1943 stigit med 39 procent över förkrigsnivån. För lönekostnader å byggnadsplatsen är stegringen dock endast 11 procent, medan den är 62 procent för materialkostnaderna. Kostnaden för uppförande av ett eget hem om tre rum och kök på landsbygden har ökat med 35 procent (1 sept. 1942). Stegringstalen äro i och för sig icke anmärkningsvärda, eftersom levnadskostnaderna stigit med över 40 procent och kommerskollegii grosshandelsindex med mer än 60 procent. Härvid är dock att märka, att byggnadskostnaderna redan 1939 voro högt uppdrivna. Stegringen från mars 1933 till mars 1939 uppgick enligt handelsbankens index till 13 procent. Än viktigare är dock, att livlig bostadsefterfrågan under mellankrigstiden mer eller mindre direkt — därigenom att hyresnivån befann sig i stigande ända fram till 1932 — fritog byggnadsföretagarna från varje mera allvarligt försök till rationalisering. Ofta får man höra klagomålet, att byggnadsindustrien — trots arbetarnas hårda och förnämliga prestationer — är mindre ekonomiskt och effektivt organiserad än flertalet övriga industrigrenar. Detta är icke något isolerat svenskt problem. I flertalet länder höjas klagovisor över byggnadsindustriens medeltida karaktär, över att ekonomiska arbetsmetoder, monopoltendenser inom materialtillverkningen, tomtspekulationer m. m. hålla byggnadskostnaderna vid en nivå, som gör en människovärdig bostadsstandard oåtkomlig för breda befolkningslager.

Under senare år har måhända debatten kring dessa angelägenheter fått en något ensidig inriktning i vårt land. Byggnadsarbetarnas löner ha ständigt varit föremål för mer eller mindre tendentiösa utläggningar. I allmänhet tycks man haft benägenhet att med tystnad förbigå det faktum, att penninglönehöjningarna för byggnadsarbetare (16 procent) varit mindre under kriget än för övriga industriarbetare (24 procent). Därtill komma osäkra och otrygga arbetsmöjligheter. Vi våga dock utgå ifrån att en förbättring skall inträda i här berörda avseende. Den av statsmakterna inledda säsongutjämningspolitiken skall väl göra möjligt för byggnadsarbetarna att erhålla samma reala årslöner som före kriget. I princip måste detta problem betraktas som löst, även om man i praktiken ännu icke nått fram till målet.

Ett studium av byggnadskostnadsproblemet ger vid handen att — bortsett från verkningarna av utrikeshandelns utveckling samt den allmänna prisnivå- och lönepolitiken — detta väsentligen är en fråga på längre sikt. Behåller byggnadslånebyrån sitt nuvarande grepp över byggnadsverksamheten, medverkar till att konjunktur- och säsongvariationer utjämnas och påskyndar standardiseringar och typiseringar, så kommer detta att leda till ett förbilligande av kostnaderna. Det bör ge möjligheter att på annat sätt än hittills pressa materialpriserna. Producenterna kunna i ökad utsträckning tillverka på lager och därmed ytterligare utjämna sina egna säsonger. De kunna ratio-

nalisera och mekanisera. Många riskmoment bortfalla. Vinster det ena året bli inte i samma utsträckning som stundom hittills uppslukade av förluster nästa år, och byggnadslånebyrån får ökade möjligheter att ingripa, när företag hålla överpriser. Intill innevarande tidpunkt tycks byggnadslånebyrån emellertid i huvudsak endast lyckats begränsa byggmästarnas och tomtförsäljarnas vinster. Standardiseringen kan ge den vapen i händerna även då det är fråga om materialpriser och underentreprenader. Med en stabiliserad produktion skulle man möjligen även kunna tänka sig en statlig eller kommunalt organiserad centraliserad upphandling av vissa byggnadsmaterial. Detta är bl. a. ett av de svårbemästrade organisationsproblem, som anmäler sig i sammanhanget.

Byggnadsmaterialen ingå såsom en väsentlig del av totalkostnaden för ett bygge. Prisbildningen på dessa produkter måste följaktligen i icke föraktlig grad påverka priserna för den färdiga varan. Det är en samhällets angelägenhet att konsumenterna icke i onödan brandskattas. Och klart är likaså, att fastlåsta priser, orsakade av karteller och prisringar, vilka använda sin maktställning, innebära en olägenhet för det rationella bygandet.

Frågan har tidigare varit föremål för statsmakternas uppmärksamhet. I ett av byggnadsindustrisakkunniga 1934 avgivet yttrande framhålla dessa, att kartell- och trustbildningar ha en betydande utbredning bland leverantörer av byggnadsmaterial i vårt land. Inom flera grenar av byggnadsämnesindustrin ha de tagit form av pris- och försäljningskarteller, som genom sin reglerande inverkan på produktionen och marknaden kunna utöva ett monopolistiskt inflytande på prisbildningen.

De sakkunniga framhålla att dessa strävanden äro att betrakta som ett led i den utveckling fram mot samverkan mellan företagen och större företagsenheter, som är utmärkande för våra dagars näringsliv. I fråga om denna utveckling synes ur samhällets synpunkt principiellt sett icke någon erinran vara att göra. De anföra vidare: »Emellertid föreligger fara för att företagen skola utnyttja sin ställning till en mot allmänhetens intresse stridande prispolitik, i den mån konkurrensen från utlandet elimineras genom avtal med syndikat i andra länder eller omöjliggöres genom höga transportkostnader m. m. Särskilt föreligger denna fara inom byggnadsämnesindustrin, som i övervägande grad arbetar för hemmamarknaden och till stor del är undandragen utländsk konkurrens.»

Farhågor av här angivet slag föranledde antagandet av 1925 års lag om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar. Enligt lagen äro företag av monopolistisk natur skyldiga att underkasta sig undersökning från det allmännas sida i fråga om den inverkan på pris- och omsättningsförhållanden i landet, som företagen kunna utöva. Inga bestämmelser om rätt för det allmänna att ingripa gentemot företag, som missbrukat sin ställning, förefinnas, utan beslut härom måste fattas av statsmakterna i det speciella fallet. Priskontrollen har emellertid sedermera utökat statens möjligheter att ingripa men fråga är om alla förutsättningar för en effektiv kontroll för närvarande finnas.

Enligt gjorda beräkningar betinga trävarorna för närvarande ett pris som med 65—70 procent överstiger förkrigspriset 1938—39. Priset ökade på sin tid automatiskt i och med att staten fastställde en enligt mångas förmenande allt för hög maximigräns. Gentemot denna ordning kan måhända också den anmärkningen göras, att konkurrensen som en följd av detta i viss mån upphört och att virket icke sorteras enligt de normer, som gällde före kriget. Dessutom förtjänar påpekas, att virket betingar samma pris i de norrländska skogsdistrikten som i skogfattigare sådana. Prishöjningarna kunna inte bara förklaras av ökade arbets- och transportkostnader. Möjligt är, att man beträffande dessa poster knappast kan räkna med större monopolvinster. Under normala förhållanden råder på detta avsnitt av verksamheten en stark konkurrens. Våra möjligheter att kartlägga alla faktorer, vilka medverkat till prishöjningarna, äro också beskurna, varför vi nöja oss med att endast hänvisa till tillgängliga fakta i saken. Beträffande cementen betingar denna för närvarande ett pris som med ungefär 66 procent överstiger priset från början av 1939, eller obetydligt mer än genomsnittet för samtliga materialkostnader. På detta område förefinnes ett mycket starkt monopol. Enligt näringsindustrisakkunniga uppgick genomsnittsräntabiliteten under perioden 1927—1936 inom cementindustrien till 8,7 procent, vilket antyder, att monopolet påverkat prisbildningen. Till följd av rationaliseringar sänktes dock cementpriset från 1926 till 1938 med i runt tal 30 procent. Denna prisförändring försiggick på ett relativt jämnt sätt. Det var sålunda intet plötsligt fall under depressionen med ty åtföljande återhämtning efteråt. Prissänkningarna ha förekommit under hela 10-årsperioden, men vinstsiffrorna ge vid handen, att dessa prissänkningar icke gått så långt som skulle kunnat vara möjligt. Beträffande teglet så finnas även inom detta avsnitt av produktionen vissa kartellbildningar, vilka dock icke anses vara tillräckligt starka för att i mera avsevärd mån påverka prisbildningen. Här skulle dock en i högsta grad behövlig rationalisering kunna förbilliga den färdiga produkten. För armeringsjärn kan man anteckna en prishöjning med omkring 100 procent, likaså för spik, medan exempelvis priserna för lås och beslag stigit med 40 procent. Det är svårt att med bestämdhet avgöra, huruvida någon egentlig monopolprisbildning förekommer i fråga om importerat byggnadsjärn, trots att en förening av importörer på detta område finnes. Priserna fastställas nämligen genom handelsavtalen och torde därför vara föremål för tillräcklig kontroll. Tillfogas kan dock i detta sammanhang, att priset på armeringsjärn år 1937 steg med ungefär 100 procent utan annan motivering än ökad efterfrågan.

Inom järnhandeln finnas mycket starka monopol. För att räknas som erkänd järnhandlare fordras medlemskap i någon av de 16 järnhandlarföreningar, som finnas. Att förvärva dylikt medlemskap lär vara lika omständligt som för kamelen att krångla sig genom nålsögat. Järnhandelsföreningarna äro till för att skydda tidigare befintliga järnhandlare för en alltför stark konkurrens från utomstående. Inom varje förening eller inom en sammanlutning av flera närliggande föreningar har en priskommitté hand om gemensam prissättning av de flesta artiklar. För de viktigaste sker prissätt-

ningen på basis av de överenskommelser, som förut träffats mellan en grossist- eller fabrikantsammanslutning och Sveriges järnhandlares centralförbund.

Vi finna icke anledning att här i detalj gå in på de sammanslutningar, vilka genom organiserad samverkan direkt påverka prisbildningen. Det gemensamma draget för dem alla är att tillförsäkra den föreningsanslutne en garanterad förmånsställning framför andra och att förbjuda återförsäljarna att sälja billigare än vad avtalet bestämmer. Importörerna av järn, plåt och balkar ha sina avtal med fastställda priser och villkor, som måste följas. Metalleverantörerna ha sin sammanslutning, som fastställer priser på råvaror och halvfabrikat i olika metaller upp till vissa kvantiteter. Tillverkarna av smidda vattenledningsrör ha avtal sinsemellan och samarbete med den kontinentala rörindustrin innefattande marknadsuppdelning och prisöverenskommelser. Järnmanufakturgrossisternas importförening bestämmer priser för återförsäljare och konsumenter å en del importvaror, vilket stundom sker gemensamt med utländsk kartell. Trådspikfabrikanterna köpa valstråd, såväl utländsk som svensk, till genom avtal fastställda priser, bearbeta tråden och tillverka spik till kostnader, som variera för de olika fabrikena. Den färdiga spiken säljes sedan till gemensamt fastställda priser.

Under kriget ha kartellbildningarna fortsatt. En av de mest företagsamma nytillkomna sammanslutningarna torde vara Svensk golvindustri, en kartell som slagit under sig nästan all parketttillverkning. Då kartellen bildades kunde nästan omedelbart en avsevärd höjning av priserna förmärkas. Medan sålunda 14 mm parkettgolv 1939 kostade 9 kr/m² lär priset för närvarande röra sig omkring 17 kr., alltså så nära fördubblingen man gärna kan komma. På sina håll i landet har sanitets- och installationsfirmor med hjälp av inbördes överenskommelser och entreprenörsammanslutningar kunnat tillskansa sig för höga priser. Fall ha förekommit då det lägsta anbudet med nära 100 procent överstigit produktionskostnaderna i städer tillhörande samma dyrortsgrupp. Exemplet skulle kunna mångfaldigas. Ett genomgående drag tycks vara, att de gamla kartellerna icke procentuellt höja sina priser lika starkt som de nytillkomna. Detta kan bero därpå, att de redan före kriget uppnått vad man skulle kunna kalla stabiliserade kartellpriser. I alla händelser föreligger risken, att fortsatt kartellbildning leder till stegrade byggnadskostnader efter kriget, därest icke trusterna på något sätt bringas att tjäna allmännyttan.

Vad vi här kunna anföra är en något osystematisk axplockning, som ingalunda kan göra anspråk på att ge en klar föreställning om den betydelse monopolprisbildningen för närvarande har för byggnadsmaterialen. Tydligt är dock, att monopolprisbildning förekommer i sådan omfattning, att särskilda åtgärder äro motiverade. Priserna på det mesta av betydenhet i ett bygge äro mer eller mindre bundna av kartellöverenskommelser: cementen i husgrunden, pappen på taket, parketten på golvet, spiken i väggen, tegeln i muren, beslagen, skruven, glaset till fönstret och den rostfria diskbänken i köket. Såsom vi förut anfört kunna de centrala kreditgivande organen —

byggnadslånebyrån och egnahemsstyrelsen — öva viss uppsikt över och påverkan på prisbildningen. En annan tänkbar utväg är den konkurrens, som allmännyttiga företag — exempelvis av Kooperationen organiserade sådana — kunna leverera gentemot kartellbildningarna. Ett samarbete i lämpliga former mellan å ena sidan statens byggnadslånebyrå jämte andra statliga organ, som komma i beröring med dessa frågor, och å andra sidan allmännyttiga företagsformer bör ha förutsättningar att på längre sikt komma till rätta med de monopolistiska tendenserna på detta område. Sannolikt är, att utvecklingstakten kunde ökas, därest staten hjälpte till med kapitalanskaffningar för särskilda för detta ändamål startade allmännyttiga företag. Måhända skulle en sådan statens påverkan också påskynda den standardiseringsprocess som skulle kunna bidra till en reducering av materialkostnaderna. Under hänvisning till vad ovan anförts föreslås,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om en utredning i syfte att förbilliga byggnadskostnaderna bl. a. genom stöd åt allmännyttiga företag inom byggnadsämnesindustrien för uppnående *dels* av en av monopolbildningar opåverkad prissättning på byggnadsmaterial och *dels* en skyndsammare standardiseringsprocess beträffande tillverkningen av sådana material.

Torsten Nilsson,
Stockholm.

S. O. M. Andersson,
Göteborg.

Rolf Edberg.

Ivar Jansson,
Kalix